

המשמעות המוסרית של דיני טומאה וטהרה – עיון ברמב"ם

מוקדש בחיבה ובהוקרה לניסן אררט, אדם,
שהוא תמיד ער למשמעות המוסרית של
המצוות.

במאמר זה אני מבקש לדון במשמעותן של הלכות טומאה וטהרה – תוך עיון בכמה טקסטים של רמב"ם.

מקובל לחשוב, שדבר טמא שונה במהותו מדבר טהור. השוני ביניהם אינו עניין של מעמד הלכתי גרידא, אלא הבדל במציאות, אבל לא כך גרס רמב"ם, כפי שנראה מהטקסטים הנידונים כאן:

הראשון ביניהם הוא **מורה נבוכים** ג מז. בהקשר בדיון על דת הצאבה – מבדיל רמב"ם בין תפיסת הטומאה הצאבאית לבין תפיסת הטומאה היהודית. אנחנו היהודים, כותב רמב"ם, לעומת הצאבאים, "איננו טוענים (שיש) טומאה וטהרה אלא (ביחס) לקודש ולמקדש".¹ לאישוש טענה זו (שאיננה מובנת מאליה; אדרבא, היא די מפתיעה – דבר שיתברר בהמשך) – ממשיך רמב"ם וכותב:

דברו יתעלה: [פי אָנִי ה' אֵלֹהֵי קִיָּם] וְהִתְקַדְּשָׁתֶם וְהִיָּיתֶם קְדוֹשִׁים פִּי קְדוֹשׁ אָנִי [וְלֹא תִטְמְאוּ אֶת נַפְשׁ תִּיכֶם בְּכָל הַשְּׂרָץ הָרִמֵּשׁ עַל הָאָרֶץ] (ויקרא י"א, 44) – אינו במשמעות טומאה וטהרה כלל. לשון ספרא (=ספרי לבמדבר קט"ו מהדורת האראוויטץ, עמ' 127 – זו קדושת כל המצוות): "זו קדושת מצוות." כן אמרו (שם, שם, שם) על דברו: [דַּבֵּר אֵל פֶּלַעַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם] קְדוֹשִׁים תְּהִיּוּ [פִּי קְדוֹשׁ אָנִי ה' אֵלֹהֵי קִיָּם] (שם, יט, 2): "זו קדושת מצוות" (בספרי שם: קדושת כל המצוות). לכן גם העברה על המצוות קרויה טומאה. הוא אמר על אודות אבות המצוות ושורשיהן – אשר הם עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים – (שהן בבחינת טומאה). על עבודה זרה אמר: [וְאָנִי אֶתֵּן אֶת פְּנֵי בְּאִישׁ הַהוּא וְהִכְרַתִּי אֶתוֹ מִקִּרְבִּי עִמּוֹ] פִּי מִזְרַעוֹ נָתַן לְמִלֵּךְ לְמַעַן טַמְּא אֶת מְקַדְּשֵׁי [וּלְחַלֵּל אֶת שְׁמֵי קְדוֹשֵׁי] (שם כ', 3). על גילוי עריות: אֵל תִּטְמְאוּ בְּכָל אֵלֶּה [פִּי בְּכָל אֵלֶּה נִטְמְאוּ הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אָנִי

תאריכים מחשבת-ישראל; רמב"ם; מוסר; טומאה וטהרה.
1. כל הציטוטים מ"מורה נבוכים" – לקוחים מתרגומו החדש של מיכאל שורץ (הוצאת אוניברסיטת תל אביב, 2003). ראו שם, עמ' 628-629.

שנתון "מע" – תשס"ד כרך ט'

מְשַׁלַּח מִפְּנֵיכֶם] (שם, י"ח, 24). ועל שפיכות דמים אמר: ולא תטמאו את הארץ
(במדבר ל"ה, 33-34).²

ממקור זה ניתן ללמוד, שרמב"ם קובע, שהביטוי "טמא" בתורה יכול להתייחס לעברה חמורה, אבל
ביטוי זה גם מתייחס לעניינים אחרים, כמובן.

בהמשך לאותו קטע מסביר רמב"ם:

התברר אפוא, ש"טומאה" נאמרת בשיתוף על שלושה עניינים. היא נאמרת (1) על
העברה והמרות הצו במעשה או בדעה,³ (2) על הלכלוכים והטינופים: טְמֵאָתָה
בְּשׂוּלְיָהּ (איכה א', 9), (3) על אלה העניינים המדומים,⁴ כלומר נגיעה בזה, או
נשיאת זה, או היות תחת גג אחד עם זה.⁵ על מין אחרון זה אנו אומרים: "אין דברי
תורה מקבלין טומאה."⁶ וכן קדושה נאמרת בשיתוף על שלושה עניינים לעומת
שלושה עניינים אלה.

הביטוי "טמא" אם כן מתייחס לשלושה דברים: עברות, לכלוך, ומה שנוכל לכנות "טומאה קלסית".
רמב"ם קורא לטומאה מסוג אחרון זה "עניין מדומה".

למה הוא התכוון?

על-מנת להבין נכון את דברי רמב"ם פה – ראוי להשוות בין שני טקסטים אחרים הדנים בנושא
הטומאה:

הראשון מובא בכמה מקומות בדברי חז"ל:

שאל עובד כוכבים אחד את רבן יוחנן בן זכאי: "אילין עובדייא דאתון עבדין⁷ –
נראין כמין כשפים; אתם מביאים פרה ושורפין אותה וכותשין אותה ונטלין את
אפרה, ואחד מכם מטמא למת, [אז] מזין עליו ב' וג' טיפין, ואתם אומרים לו: טהרת."
אמר לו [ריב"ז]: "לא נכנסה בכך רוח תזזית (=שיגעון) מימך?" אמר לו: "לאו."

2. ראו הערתו של שורץ על אתר לדיון בהפניה בעייתית זו.
3. לדיון בטענה רמב"מית זו, שישנן עברות בענייני ידיעה – ראה: מנחם קלנר, תורת העיקרים בפילוסופיה היהודית בימי
הביניים, ירושלים: ספריית הילל בן-חיים, 1993, פרק א' והנ"ל, Must a Jew Believe Anything? London: Littman, 1999.
המחקר המודרני גילה מחדש את מה שרמב"ם מזכיר כאן כמובן מאליו, שיש לסוג אחד של טומאה – משמעות
מוסרית. ראה דיונו של ר' דוד צבי הופמן בפירושו לויקרא, כרך א', ירושלים: מוסד הרב קוק, 1953, עמ' ר"י-רכ"ג,
ובעקבותיו – Jonathan Klawans, Impurity and Sin in Ancient Judaism, Oxford: Oxford University Press, (2000).
4. מקור: "ועלי הדה אלמעאני אלמתוהמה"; אבן תיבון: "המדומים"; קאפח: "מחשבתיים"; פינס: "fancied notions";
פרידלנדר: "imaginary defilement".
5. "עניינים מדומים" אלו מתייחסים בראש ובראשונה לטומאת המת. השוו דברי רמב"ם (הלכות טומאת מת פרק א, הלכה א):
"המת מטמא במגע ובמשא ובאהל – טומאת שבעה; וטומאת מגע ואהל – מפורשין בתורה, שנאמר הנוגע במת לכל נפש אדם
וטמא שבעת ימים (במדבר י"ט, יא) ונאמר כל הבא אל האהל – וכל אשר באהל יטמא שבעת ימים" (שם, שם יא).
6. ברכות כ"ב ע"א ומקבילות.
7. = אלו עבודות שאתם עושים.

שנתון "Jee" – תשס"ד כרך ט'

[אמר לו ריב"ז]: "ראית אדם שנכנסה בו רוח תזזית?" אמר לו: "הן". אמר לו [ריב"ז]: "ומה אתם עושין לו?" אמר לו: "מביאין עיקרין (=שורשים) ומעשנין תחתיו ומרביצים עליה מים והיא בורחת." אמר לו [ריב"ז]: "ישמעו אזניך מה שאתה מצא מפיך! כך הרוח הזו רוח טומאה, דכתיב (זכריה י"ג, 2): [וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא נְאֻם ה' צְבָאוֹת אֶכְרִית אֶת שְׁמוֹת הָעֶצְבִּים מִן הָאָרֶץ וְלֹא יִזְכְּרוּ עוֹד] וְגַם אֶת הַנְּבִיאִים וְאֶת רוּחַ הַטְּמָאָה אֶעְבִּיר מִן הָאָרֶץ: " מִזֵּין עֲלֵיו מִי נִדָּה וְהוּא בּוֹרַח". לאחר שיצא, אמרו לו תלמידיו, "רבינו! לזה דחית בקנה. לנו – מה אתה אומר?" אמר להם: "חייכם! לא המת מטמא ולא המים מטהרין, אלא אמר הקב"ה: חוקה חקקתי, גזרה גזרתי, אי אתה רשאי לעבור על גזרתי, דכתיב (במדבר י"ט, 2): ז' אֵת חֻקֵּי הַתּוֹרָה [אֲשֶׁר צִוָּה ה' לְאֹמֶר דְּבַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּקְחוּ אֲלֵיךְ פָּרָה אֲדָמָה תְּמִימָה, אֲשֶׁר אֵין בָּהּ מוּם, אֲשֶׁר לֹא עָלָה עָלֶיהָ ע'ל: 8].

הטקסט השני נמצא ב"היכלות רבתי". תלמידי ר' נחוניא בן הקנה ניסו להחזיר אותו מ"ביקור" בהיכלות (=חוויה מיסטית):

אמר רבי ישמעאל: מיד נטלתי מטלית של פרהבא⁹ ונתתיה לרבי עקיבא, ורבי עקיבא נתנה לעבד שלנו – לומר, "לך והעמד מטלית זו אצל אשה, שטבלה ולא עלתה לה טבילה, והטבילה [שוב], שאם תבוא אותה האשה ותאמר מדת וסתה לפני חבורה, בידוע, שאחד אוסר והרוב מתירין." אמרו לאותה אשה: "געי, בה במטלית זו, בראש אצבע צְרָדָה של ירך, ואל תדרסי ראש האצבע עליה, אלא כאדם שנוטל נימא¹⁰ מגלגל עינו שנפלה לו, מדחף אותה ברמיזה." הלכו ועשו כן והניחו את המטלית לפני רבי ישמעאל. נעץ בה מורבייא¹¹ של הדס מלאה פלייטון¹² ששרוי באפלסמון נקי והניחו על ארכובותיו¹³ של רבי נחוניא בן הקנה, ומיד פטרוהו מלפני כסא הכבוד, שהיה יושב ורואה...¹⁴

8. אני מצטט את המאמר כפי שהוא מופיע במדרש במדבר רבה פרשה יט פסקה ח. למקבילות, ראו: תנחומא חוקת פרק ח; פסיקתא רבתי פרשה יד, ו; ופסיקתא דרב כהנא, פסקא ד אות ז. לדיונים על המאמר – ראו אפרים אורבך, חז"ל: פרקי אמונות ודעות, ירושלים: מאגנס, 1969, עמ' 83, ויוחנן טילמן, "Introduction to the Philosophical Analysis of the Normative-Ontological Tension in the Halakha," Da'at 31 (1993): pp. v-xx.

9. = בד עשוי צמר עדין מאוד.
10. = ריס.
11. = ענף.
12. = סוג של שמן זך מאוד.
13. = ברכיו.
14. היכלות רבתי פרק כ אות א. אני מביא את הטקסט לפי שיפמן: "The Recall of Rabbi Nehuniah ben ha-Qanah from Ecstasy in the Hekhalot Rabbati," AJS Review 1 (1976): 269-281, pp. 270-271 – Saul Lieberman, "The Knowledge of the Halakhah by the Author (or Authors) of the Heikhaloth," ראו: in Apocalyptic and Merkavah Mysticism, ed. Ithamar Gruenwald, Leiden: Brill, 1980, pp. 241-244

שנתון "מע" – תשס"ד כרך ט'

במובאה הראשונה, טומאת המת מוצגת כדבר, שאין לו קיום ממשי ביקום. ההלכה היא, שקובעת שדבר הוא טמא, והטומאה היא כולה עניין של סטטוס הלכתי גרידא. אין הבדל בעולם בין דבר טמא לבין דבר טהור; יש הבדל בין הדרך, שיהודי מצווה להתייחס לדבר הטמא – בניגוד להתייחסותו לדבר הטהור. במילים אחרות, הלכות טומאה וטהרה אינן **משקפות** מציאות קיימת ביקום; הן **מעצבות** מציאות ברמה החברתית-התנהגותית של יהודים. טומאה וטהרה נתפסים כעניינים של סטטוס הלכתי, ולא כעניינים של סטטוס מטפיסי.

לעומת זאת, במובאה השנייה, הטומאה נתפסת כדבר כל-כך אמיתי, כל-כך מציאותי, שמגע בלתי ישיר מאד בחפץ, שאין בו טומאה על-פי דין, אבל יש בו שמץ של טומאה מטפיסית, עלול להביא לסילוקו של מיסטיקון גדול כרבי נחוניא בן הקנה מלפני כסא הכבוד.¹⁵

לפנינו שתי גישות למהות הטומאה והטהרה.

"מחלוקת" זו משתקפת גם במחלוקת בפרשנות המקרא המודרנית:

מצד אחד, יחזקאל קויפמן ורוברטסון סמית (W. Robertson Smith) מסכימים עם הגישה של רבי יוחנן בן זכאי.¹⁶

לעומתם, ברוך לוין ויעקב מילגרום מפרשים, בעצם, את המקראות הדנים בטומאה וטהרה – כדרכו של הטקסט מהיכלות רבתי.¹⁷

ליעקב נויזנר – עמדת ביניים: הוא מסכים עם לוין ומילגרום בקשר למקרא, ועם קויפמן ורוברטסון סמית בקשר לחז"ל.¹⁸ לאחרונה, התפלמס החכם האנגלי, חיים מכובי, עם נויזנר¹⁹ וניסה להוכיח,

and Michael D. Swartz, *Scholastic Magic: Ritual and Revelation in Early Jewish Mysticism*, Princeton: Princeton University Press, 1996, pp. 170-172.

15. בתי, רבקה – תמימה קלנר, העירה בקשר למובאה זו: "אם מתייחסים באופן פיוזי כל כך לטומאת נידה, סביר אם כן, שיתייחסו באופן פיוזי לשאר התחומים בחיים הקשורים לאישה, ויראו אותה כחפץ הלכתי טמא, שאין לו אפשרות להגיע לטהרה מלאה, ועל כן לא יכולה האישה להגיע לרמות קדושה נעלות. מעניין יהיה לבדוק את גישתם של חכמים אלו לנשים בהקשרים אחרים." הערה זו מצביעה על החשיבות של הסתכלות "נשית" בחומרים הלכתיים מוכרים. לאחרונה החלו חוקרות מוכשרות לבדוק את החומרים האלו. לדוגמה – ראו: Charlotte Fonrobert, "Women's Bodies, Women's Blood: The Politics Of Gender In Rabbinic Literature," Ph.D Dissertation, Graduate Theological Union, 1995; Christine Hayes, "Intermarriage and Impurity in Ancient Jewish Sources," *Harvard Theological Review* 92 (1999): 3-36; and Sharon Faye Koren, "The Woman from Whom God Wanders: The Menstruant in Medieval Jewish Mysticism," Ph.D Dissertation, Yale University, 1999.

16. דיון והפניות למקורות, ראו: Jacob Neusner, *The Idea of Purity in Ancient Judaism* (Leiden: Brill, 1973), pp. 8-10. ראו יחזקאל קויפמן, *תולדות האמונה הישראלית*, ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ"ט, כרך א', עמ' 525 – 533, 539 – 545.

17. נויזנר, שם, עמ' 11. ראו גם, Baruch Levine, *In the Presence of the Lord: A Study of Cult and Some Cultic Terms in Ancient Israel*, Leiden: Brill, 1974, pp. 77-79. Jacob Milgrom, "The Dynamics of Purity in the Priestly System," In *Purity and Holiness: The Heritage of Leviticus*, ed. MHJM Poorthuis and J. Schwartz, Leiden: Brill, 2000, pp. 29-32.

18. נויזנר, שם, עמ' 16.

19. Maccoby Hyam (1999). *Ritual and Morality: The Ritual Purity System and its Place in Judaism*, Cambridge: University Press. הוא עושה זאת לאורך כל ספרו.

שנתון "מע" – תשס"ד כרך ט'

שתפיסות המקרא וחז"ל בעניין טומאה וטהרה הן מקשה אחת, ושמשמעותם של חוקי טומאה וטהרה היא מוסרית, ולא מטפיסית.

נראה לי, שרמב"ם "מסכים" עם חיים מכובי במחלוקת הזאת. זהו מסר אחד וחשוב שניתן ללמוד מדבריו שצוטטו ממו"נ ג' מז בראשית דבריי: דברי רמב"ם שם: "על אלה העניינים המדומים, כלומר, נגיעה בזה, או נשיאת זה, או היות תחת גג אחד עם זה" – מבטאים, לדעתי, את עמדתו של רבי יוחנן בן זכאי, שה"טומאה הקלסית" איננה מתייחסת לשום דבר, שיש לו קיום ממשי ביקום, אלא לגזרה אלוקית, הגוזרת עלינו צורות התנהגות מסוימות. בעניין הזה הולך רמב"ם לפי קו כללי שלו, שאין לייחס ממשות אונטולוגית לאבחנות הלכתיות.²⁰ אבל מה מטרת הגזרות הללו?

מסביר רמב"ם עניין זה במפורש בראשית פרקנו במו"נ, וכך דבריו (שורץ, עמ' 625-627):

...כבר הסברנו²¹, שכל הכוונה במקדש, שתיווצר היפעלות בלב הפונה אליו ושיפחד ויירא – כמו שאמר (ויקרא י"ט, 30): [אֵת שִׁבְתֵי תִי תִשְׁמְרוּ] וּמִקְדָּשֵי תִיכְאוּ [אֲנִי ה':]. וכל דבר שמעריצים אותו, כאשר המגע עמו מתמשך – פוחת (הרושם) שלו בנפש, ומתמעטת ההיפעלות שהייתה נוצרת ב(אדם). החכמים ז"ל הסבו את תשומת-הלב לעניין זה ואמרו, שלא רצוי להיכנס למקדש בכל עת והסמיכו זאת על דברו (משלי כ"ה, 17): הִקָּר רִגְלְךָ מִבֵּית רַעַךְ פֶּן יִשְׁפַּעַךְ וְיִשְׁנָאֲךָ. ומכיוון שזאת הייתה הכוונה, אסר יתעלה על הטמאים להיכנס למקדש על אף ריבוי מיני הטומאות, עד כדי כך שלא תמצא אדם טהור אלא לעתים רחוקות.²² כל זה גורם לריחוק מהמקדש ... במעשים אלה תתמיד היראה ותיווצר ההיפעלות, המביאה לשפלות-הברך המבוקשת.

אם כן, לא נצטוונו במצוות הטומאה וטהרה כדי להרחיקנו מדברים, שהם במהותם המטפיסית טמאים ממש (מאחר שאין דברים כאלה ביקום), אלא כדי להחדיר בנו הרגשה של יראה וכבוד כלפי

20. לדיון בקו רמב"ם זה – ראו מחקריו של יוחנן סילמן: "היקבעויות הלכתיות בין נומינליזם וראליזם – עיונים בפילוסופיה של ההלכה", דיני ישראל, 12 (1986), עמ' 249-266 ו"מצוות ועברות בהלכה – ציות ומרי או תיקון וקלקול, דיני ישראל, 16 (1991), עמ' 183-201. ראו גם מחקריו של דוד הנשקה: "על המציאות המשפטית במשנת הרמב"ם", סיני, צ"ב (תשמ"ב), עמ' 228-239 ו"לשאלת אחדות הגותו של הרמב"ם", דעת, 37 (1996), עמ' 37-51. דנתי בעניינים אלו במחקרים הבאים: Menachem Kellner, "Maimonides on the Normality of Hebrew," **Judaism and Modernity: The Religious Philosophy of David Hartman**, ed. Jonathan Malino, Jerusalem: Shalom Hartman Institute, 2001, pp. 435-471; "Maimonides on the Nature of Ritual Purity and Impurity," **Da'at**, 50-52, 2003, pp. 1-30; and "Maimonides' Critique of the Rabbinic Culture of His Day," in Daniel H. Frank and Mathew Goldish (eds.), *Rabbinic Culture and Its Critics: Jews, Heretics, Apostates, and Others in Medieval and Early Modern Times* (forthcoming).

21. ג' מה (עמ' 608).

22. השווה "הלכות טומאת אוכלין" פרק טז, הלכה ה: "כל הכתוב בתורה ובדברי קבלה מהלכות הטומאות וטהרות אינו אלא לעניין מקדש וקדשיו ותרומות ומעשר שני בלבד, שהרי הזהיר את הטמאין מליכנס למקדש או לאכול קודש או תרומה ומעשר בטומאה..."

שנתון "מע" – תשס"ד כרך ט'

המקדש.²³ אבל המקדש נחרב, לדאבון לבנו, אלף שנה לפני הולדת רמב"ם.

האם באמת חשב הנשר הגדול, שלמזוות אלו אין משמעות משלהן בהעדר המקדש? בספר **מורה נבוכים**, חלק ג', דן רמב"ם בטעמי מצוות התורה מנקודת-מבט מצומצמת למדי, דהיינו מדוע הן צויו בתורה. לעומת זאת, במקומות (היחסית בודדים) שהוא דן בטעמי המצוות, **במשנה תורה**, עושה זאת רבינו בהקשר של טעמן לדורות.²⁴

ובכן, בענייני טומאה וטהרה, מוצאים אנו דברים אלו (הלכות מקוואות פרק י"א הלכה יב):

דבר ברור וגלוי, שהטומאות והטהרות גזרות הכתוב הן, ואינן מְדַבְּרִים שדעתו של אדם מכרעתו; והרי הן מכלל החוקים. וכן הטבילה מן הטומאות – מכלל החוקים הוא, שאין הטומאה טיט או צואה, שתעבור במים, אלא גזרת הכתוב היא, והדבר תלוי בכוונת הלב. ולפיכך אמרו חכמים (חגיגה י"ט ע"א): "טבל ולא הוחזק (= ולא נתכוון להיטהר) – כאילו לא טבל". ואעפ"כ רמז יש בדבר: כשם שהמכוון לבו לטהר כיוון שטבל – טהור, ואע"פ שלא נתחדש בגופו דבר – כך המכוון לבו לטהר, נפשו מטומאות הנפשות, שהן מחשבות האוון ודעות הרעות, כיוון שהסכים בלבו לפרוש מאותן העצות והביא נפשו במי הדעת – טהור. הרי הוא אומר (יחזקאל ל"ו, 25):

וְיִרְקָתִי עָלֵיכֶם מִיַּם טְהוֹרִים וְטְהַרְתֶּם, מִכָּל טְמֵאוֹתֵיכֶם וּמִכָּל גְּלוּלֵיכֶם אֲטַהֵר אֶתְכֶם, הַשֵּׁם בְּרַחֲמֵי הַרְבִּים – מִכָּל חַטָּא עוֹן וְאִשְׁמָה יִטְהַרְנוּ. אֲמֵן!

בפסקה קצרה זו מלמדנו רמב"ם הרבה דברים חשובים (לו ולנו). הפסקה מהווה חתימה לספר טהרה. וראוי להבין את דברי רמב"ם כאן – כסיכום המסרים העיקריים של ספר זה. ומהם מסרים אלו? לדעתי, הם שנים: (א) הטומאה אינה דבר ממשי ו- (ב) המשמעות הסופית של מצוות הטומאה היא בתחום המוסר.

הבה נפרש פסקה זו משפט-משפט:

ברור וגלוי הוא, קובע רמב"ם, שענייני טומאה וטהרה אינם מצוות, שדעתו של האדם תכריח אותן לקבלן; להפך, הם גזרות הכתוב ומכלל החוקים.

במו"נ ג' כו (שורץ, עמ' 513) מסביר רמב"ם, ש"המון החכמים מאמינים, שיש להם [החוקים] בהכרח טעם, כלומר, תכלית מועילה, אלא שהיא נסתרת מאתנו, אם מפני ששְׂכָלֵינוּ אינם מספיקים ואם בשל חסרון ידיעתנו. לשיטתם, יש לכל המצוות טעם, כלומר שלכל ציווי ולכל איסור – יש

23. ראוי לזכור, שלפי רמב"ם המקדש קיים על-מנת לשמש מקום להבאת קרבנות (מו"נ ג' לב, שורץ, עמ' 533), ושהקרבנות צוין לא לכתחילה, אלא בדיעבד (שם). עובדות אלו מחזקות את טענתו כאן, שבעיני רמב"ם אין ליחס לטומאה ולטהרה ממד מעל לזה של סטטוס הלכתי בלבד.

24. לדיון חשוב על טעמי המצוות בתורת רמב"ם – ראו, יצחק טברסקי, **מבוא למשנה תורה לרמב"ם**, ירושלים: מאגנס, תשנ"א, עמ' 282-322. לביבליוגרפיה מקיפה, ראו: ישראל יעקב דינסטאג, "טעמי המצוות במשנת הרמב"ם – ביבליוגרפיה", **דעת**, 41, תשנ"ח, עמ' 101-115.

שנתון "מע" – תשס"ד כרך ט'

תכלית מועילה.²⁵ אם טומאה וטהרה היו כוחות ממשיים ביקום, המצוות הקשורות בהן לא היו כלולות בין החוקים. אם המגע עם דבר טמא מזיק בצורה כלשהי, אזי המצוות המרחיקות אותנו מהטומאה היו מובנות מאוד.

המצוות הקשורות לטומאה וטהרה אינן מוגדרות כחוקים בלבד; רמב"ם אומר, שהן "גזרות הכתוב." "איך מבין רמב"ם ביטוי זה?

רמז ניתן באיגרתו לחכמי מונטפלייר (=מונטפלייר) על גזרת הכוכבים, אשר בה הוא כותב:

וגם קראתי בענייני עבודה זרה כולה. כמדומה לי, שלא נשאר חיבור בעולם בעניין זה בלשון ערבי, שהעתיקו אותן משאר לשונות, עד שקראתי אותו והבנתי ענייניו וירדתי לסוף דעתו. ומאותן הדברים נתברר לי טעם כל המצוות, שיעלה על לב האדם, שאינן דברים שיש להן טעם, אלא גזרת הכתוב. וכבר יש לי חיבור גדול בעניין זה בלשון ערבי [דהיינו, מו"נ] ברציון ברורות על כל מצווה ומצווה.²⁶

הביטוי "גזרת הכתוב", אם כן, מרמז למצווה, שהיינו חושבים שאין לה טעם.²⁷ מהמרומז באיגרת על גזרת הכוכבים (ומדיונו הממצה של שטרן) ניתן להבין, שגזרת הכתוב הן מצוות שטעמן הוא היסטורי: בד"כ כל גזרה וגזרה באה כנגד תופעה ספציפית של עבודה זרה, או, בהקשר שלנו, ביחס לצורך להביא לראת המקדש.

במשפט השני, מטעים רמב"ם, שגם הטבילה מהטומאה היא מכלל החוקים (דבר הגיוני מאד) ומדגיש, שזה לא יכול להיות אחרת, "שאינן הטומאה טיט או צואה שתעבור במים, אלא גזרת הכתוב היא, והדבר תלוי בכונת הלב."

בזה מסביר לנו רמב"ם, שענייני טומאה וטהרה אינם מתייחסים לדברים, שיש להם קיום ממשי ביקום; אדרבא, הם עניינים של סטטוס הלכתי, ולכן אינם דומים לדברים כמו טיט או צואה, המצריכים פעולה של ניקוי. להיות מלוכלך זה מצב אובייקטיבי-גשמי;²⁸ לפי הרבה שיטות, להיות טמא זה מצב אובייקטיבי-רוחני. לא כך מסביר רמב"ם: "הדבר תלוי בכונת הלב." מאחר ש"כונת הלב" אינה בעיני רמב"ם דבר מאגי, שיכול לשנות מצבים אובייקטיביים ביקום, ברור, שהוא מנסה

25. לדיון ממצה בעניין ה"חוק" בעיני רמב"ם, ראו Joseph Stern, **Problems and Parables of Law: Maimonides and Nahmanides on Reasons for the Commandments** (Ta'amei ha-Mitzvot) (Albany: SUNY Press, 1998).

26. **איגרות הרמב"ם**, מהדורת יצחק שילת, ירושלים: מעלות, תשמ"ח, עמ' תפא.

27. שטרן (הערה 24 לעיל), עמ' 49-66 בודק את כל המקומות, שביטוי זה מופיע בכתבי רמב"ם ומגיע למסקנה הבאה: "But this reason is exactly the type of historical explanation of the commandments Maimonides would also want to conceal from a general audience -- and elsewhere does. Calling it a *gezerat ha-katuv* serves exactly this function." (עמ' 59).

28. האנתרופולוגית הבריטית הנודעת Mary Douglas מסבירה, שזה לא בדיוק נכון. ראו הדיון המרתק בספרה: Mary Douglas, **Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo**, London: Routledge, 1984.

לרמוז על העובדה, שענייני טומאה וטהרה הם עניינים של סטטוס הלכתי, ולא של מציאות מטפיסית.²⁹

לאישוש טענתו – מביא רמב"ם מאמר חז"ל ממשנה חגיגה פרק ב' משנה ו':

הטוֹבֵל לַחֲלוּץ וְהַחֲזוֹק לַחֲלוּץ, אָסוּר לְמַעֲשֵׂר. טָבֵל לְמַעֲשֵׂר וְהַחֲזוֹק לְמַעֲשֵׂר, אָסוּר לְתְרוּמָה. טָבֵל לְתְרוּמָה, וְהַחֲזוֹק לְתְרוּמָה, אָסוּר לְקַדֵּשׁ. טָבֵל לְקַדֵּשׁ וְהַחֲזוֹק לְקַדֵּשׁ, אָסוּר לְחֻטָּאת. טָבֵל לְחֻמּוֹר, מִתָּר לְקַל. טָבֵל וְלֹא הַחֲזוֹק, כְּאֵלוֹ לֹא טָבֵל:

המשנה דנה בבני ישראל, הבאים לירושלים לחגוג במועדים. בפירוש למשנה זו מסביר רמב"ם: אם טבל האדם ונתכוון, שטבילה זו – לאכילת חולין, ונשאר לפי אותה טהרה, אינו מותר לו לאכול מעשר באותה טבילה, עד שיטבול פעם שנייה ויתכוון, שיטהר למעשר בטבילה זו, וכן כולם צריך להתכוון לאותו דבר שהוא מתטהר לו. ואם טבל סתם ולא נתכוון לשום דבר [”טבל ולא הוחזק” – בלשון משנתנו] לא למעשר ולא לזולתו – כאלו לא טבל, ואינו אוכל באותה טבילה אלא חולין בלבד.³⁰

משנתנו מתייחסת למקרה ספציפי; רמב"ם לומד ממנו כלל: בענייני טומאה וטהרה – ”הדבר תלוי בכוננת הלב”, ולא במצבים אובייקטיביים.

”ואף-על-פי-כן” ממשיך רמב"ם. מה מציין צירוף-מילים זה?

כוונתו, לדעתי, לקביעה, שענייני טומאה וטהרה אינם דנים במצבים מטפיסיים אמיתיים, אלא בענייני סטטוס הלכתי (”כוונת הלב” כלשונו כאן). ”ואף-על-פי-כן”, הוא מסביר, ”רמז יש בדבר.” ומה הרמז? כמו שהטבילה מטהרת מהטומאה, כשיש כוונה ראויה, ”ואף על פי שלא נתחדש בגופו דבר” (שוב, הטומאה והטהרה הן עניינים של סטטוס, ולא של מציאות ביקום).

כך המכוון לבו לטהר נפשו מטומאות הנפשות, שהן מחשבות הָאָנָן ודעות הרעות, כיוון שהסכים בלבו לפרוש מאותן העצות והביא נפשו במי הדעת – טהור. הרי הוא אומר (יחזקאל ל"ו, 25): וְזָרַקְתִּי עֲלֵיכֶם מִיַּם טְהוֹרִים וְטָהַרְתֶּם, מִכָּל טְמֵאוֹתֵיכֶם וּמִכָּל גִּלּוּלֵיכֶם אֲטַהֵר אֶתְכֶם, הַשֵּׁם בְּרַחֲמָיו הַרְבִּיּים מְכַל חַטָּא עוֹן וְאֲשַׁמָּה יִטְהַרְנוּ. אמן!

במקביל ל”טומאה קלסית” – קיימת ”טומאת המידות”: טומאה זו היא מחשבות אוון ותכונות

29. ”דברה תורה כלשון בני אדם” – וגם רמב"ם כתב כך. הוא מנסה תמיד לנסח את עמדותיו כך שהם יעירו את האדם הנאור להבינו בלי להפריע יתר על מידה למי שטרם הגיע לנאורות. לדיון ראו: מנחם קלנר, "The Literary Character of the Mishneh Torah: On the Art of Writing in Maimonides' Halakhic Works," ... יצחק טברסקי, ירושלים: מאגנס, 2001, החלק האנגלי עמ' 29-45.

30. תרגומו של ר' יוסף קאפח, ז"ל.

שנתון "ye" – תשס"ד כרך ט'

מוסריות רעות.³¹ וכמו שאפשר להיטהר מ"טומאה קלסית" ע"י טבילה וכוונה נכונה, כך ניתן להיטהר מ"טומאת המידות".

במקרה הראשון יש שני מרכיבים לפעולת ההיטהרות (טבילה וכוונה), וכך גם כאן. ומהם? עניין הכוונה מובן מאליו, אבל מה מקביל לטבילה? טבילת הנפש "במי הדעת." בכתבי רמב"ם כוונת הביטוי "דעת" היא בדרך כלל, "שכל".³² ובכן, על-מנת להיטהר מ"טומאת המידות" על האדם לטבול במי השכל, כלומר להגיע לרמה מסוימת של הבנה. רמב"ם מרמז כאן, שטהרת המידות אינו רק עניין של מעשים, אלא גם עניין של ידיעה.³³ הטומאה, שהנביא יחזקאל מדבר עליה בפסוק, שמביא רמב"ם כאן – אינה "טומאה קלסית", אלא טומאה של תכונות מוסריות לקויות וטומאה של ידיעות כוזבות.

בהעדר מקדש ובהעדר טומאה מטפיסית ביקום – יש למצוות הטומאה והטהרה משמעות חשובה: להרחיקנו ממעשים רעים, מתכונות מוסריות פגומות ומטענות שקריות. השם ברחמיו הרבים מכל חטא עוון ואשמה יטהרנו. אמן!³⁴

-
31. כך משתמש רמב"ם בביטוי "דעות" ב"הלכות דעות" ובמו"נ ג לה: "הקבוצה השלישית כוללת את המצוות הקשורות בתיקון המידות, והן שמנינו אותם בהלכות דעות" (עמ' 543).
 32. ראו: דוד צבי בנעט, "לטרמינולוגיה הפילוסופית של הרמב"ם", **תרביץ**, ו' (תרצ"ה), עמ' 10-40 (ובמיוחד עמ' 16). מאמרו הודפס שנית **במקראה בחקר הרמב"ם**, ירושלים: מאגנס, תשמ"ה.
 33. נושא זה הוא מורכב וגדול, ואינני מתכוון לדון בו במאמר קצר זה, מה עוד שהוא כבר נידון באריכות על ידי ועל ידי חוקרים גדולים וטובים ממני. אציין רק את דבריו של רמב"ם במו"נ א ה (שורץ, עמ' 39): "...שראוי לנו לכוון ולעסוק בהשלמת ההכנות ולימוד ההנחות הקודמות, המטהרות את ההשגה מטומאתה, כלומר מן הטעויות..."
 34. אני מודה לשני ידידים, אשר העירו הערות מועילות על נוסח קודם של מאמר זה: מר אליעזר ציטרוננבאום ומר דן אלבו. דן ניסה למשוך אותי לכיוון ניתוח פסיכולוגי של הטקסטים הנידונים במאמר זה ולא הצליח. תקוותי, שהוא יכתוב מאמר, הכולל את תובנותיו בעניינים הנידונים כאן.

שנתון "מע" – תשס"ד כרך ט'

